

ձեռնառու ըլլալ, ու մենք չենք ճանչնար ո՛ր և է անձ մը այնպէս օժտուած այս երկու ձիրքերով՝ ինչպէս Խօջայ Սարհազ: Ուստի ինք ամենայնաբար անձն է պատգամաւորութեան համար»: Արդիւնքը, ինչպէս շատ ծանօթ է, արդարացուց այս ընտրութիւնը: Անգլիական նուիրակութիւնը, օգտուելով մասամբ մը Տորթ. Համիլդընի հիւանդ կայսրը բուժելու ճարտարութեան յառաջ բերած նպաստաւոր տպաւորութենէն և մանաւանդ Խօջայ Սարհազի դիւանագիտական կարողութենէն, Ֆարբուք Սիլարէն ընդունեցաւ կարգ մը առանձնաշնորհութիւններ որոնք, թէեւ երբեք չիրականացան իրենց ամբողջութեամբ, սակայն բաւական եղան կալկաթան ու անոր վաճառականութիւնը կարգ մը ձանձրոյթներէ փրկելու՝ մինչեւ Սուրայի-իւտ-Տովաղի օրերը »:

Մութ աշխարհին մէջ իմ հետազօտութեանցս ընթացքին, հանդիպեցայ ինչ ինչ ծանօթութիւններու, որոնք կը վկայեն բազմահմուտ հնագէտին՝ այս խօսքին ճշմարտութեան թէ՛ «եթէ ճոպ Չարնօք հիմնադիրն է կալկաթայի, անոր առանձնաշնորհութեանց և նախկին երաշխաւորութեանց հեղինակն է հայազգի մեծանուն վաճառականը՝ Խօջայ Իսրայէլ Սարհազ »:

Ծանօթ է մեզի թէ 1690ին՝ ճոպ Չարնօքի գաղութին կալկաթա հաստատուելէն վերջ, կարեւոր դատուեցաւ շինել Գործակալատուն (Factory) մը, ինչպէս նաեւ՝ ըստ սովորութեան՝ յարակից Ամրոց մը, ի պաշտպանութիւն գաղութի վաճառատան ու հոն պահուելիք մեծագին ապրանքներուն: Այսպիսի ընդարձակ շինութեանց համար կարեւոր էին մեծ տարածութեամբ հողեր, բայց ինչպէս ձեռք ձգելու էր զանոնք՝ առանց թշնամի Մոզոլ կառավարութեան թոյլտուութեան, որ արդէն կասկածով կը դիտէր Ընկերութեան վաճառականութեան անուամբ և ծաւալումը կարծէ հոս յիշելը թէ այդ ժամանակ Հայերն ամենէն աւելի սիրուած հպատակներն էին

Տելիի կառավարութեան, և թէ՛ Ազպարի օրերէն ի վեր՝ անոնք մեծ համարմունքի արժանացած էին իրենց հաւատարմութեամբ և ուղղամտութեամբ: Անգլիացիք ալ շատ ժամանակ չգրին Պենկալայի Հայոց արժանիքը ճանչնալու համար, որոնց թանկագին բարեկամութիւնը անձկանօք կը փնտռէին՝ երկրին մէջ իրենց գործերն յառաջացնելու համար: Այդ միջոցին Հուկլի մէջ կը բնակէր մեծանուն վաճառական մը՝ Խօջայ Իսրայէլ Սարհազ, որ եղբորորդին էր Սուրադ քաղաքին երեւելի Խօջայ Փանոս Գալանտարի, որու հետ միասին Անգլիա գնացեր էր 1688ին:

Անգլիացիք տեղեակ ըլլալով Հայ վաճառական՝ Խօջայ Իսրայէլ Սարհազի կարողութեան, մօտեցան անոր ու խնդրեցին որ յանձն առնէ երթալ բանակատեղը Մոզոլ կայսեր՝ Ազիմ-ու-Շանի, որ թոռն էր Աուրունկեպ կայսեր և Տելիէն վարելչեր էր 1697ին վերջերք, Պենկալայի Սուպահ Սինկի ապստամբութիւնը նուաճելու համար:

Ու հիմա թո՛ղ խօսին հնամենի և մզլուտած արձանագրութիւնները:

Զիւռպահիւղի Օրսդի և Խորհրդակցորդներին մէջ (1697, Յունիս, Յուլիս, Օգոստոս), մենք կը գտնենք հետեւեալ արձանագրութիւնը՝ 1697 Յունիս 24 թուականով:

« Խօջայ Սարհազ յանձն առնելով երթալ Նպպոպի որդույն՝ Զուպպերտասդ Խանի քով, — Ապստամբներու դէմ զըրկուած բանակին Զօրավար և ներկայապէս կառավարիչ բոլոր այս կողմի երկիրներուն, — Բարձրապատիւ Ընկերութեան կողմէ դիմում ընելու համար արտօնագիր չունեցող վաճառականներու դէմ, մեր հաճութեամբ որոշուեցաւ որ ըստ այնմ ինք գործի սկսի. և որովհետեւ խնդրարկու անձեր՝ երբ մեծանուն մարդոց ձեռնունայն ներկայանան՝ լաւ ընդունելութիւն չեն գտներ, և որպէս զի կարելի ըլլայ ստանալ ազգու և երազ դարման մը, ինչպէս նաեւ Բերվաններ՝ անհրաման առուտուր ընողներուն դէմ, որոշուեցաւ

1. Prof. C. R. Wilson.